

GEORGE CĂLINESCU.

CONCEPTUL DE SPECIFIC NAȚIONAL

AI. CISTELECAN

Abstract

There has always been a theory of “the two beginnings” in what concerns our literary history. As a matter of fact, this theory is confirmed by the facts themselves and by the development of literary trends, as well as by the level, mentality, value and formal “shift” that occurs between the centuries of the first start and the 19th century. Thus, there might have been a “major” start, with Dosoftei and the Moldavian chronicles or Cantemir and the Walachian chronicles. But this major start was somehow forgotten and around the 19th century the literature started all over again. The refinement, even the sophisticated construction were substituted by the love-like sighs and pass-outs of the Vacaresti’s, of Conachi and many others. According to Nicolae Manolescu, these were, in fact, the poets who invented the modern Romanian literature, nevertheless establishing its genres and species we are dealing with nowadays.

Umblă, chiar dacă nu pe toate drumurile istoriei noastre literare, teoria sau ipoteza "celor două începuturi". Confirmată, de altminteri, de faptele ca atare, dar și de evoluția fenomenelor literare și de "ruptura" - de nivel, mentalitate, valoare și forme - intervenită între secolele primului început și secolul XIX, al celui de-al doilea start. Literatura noastră ar fi avut, așadar, un start "major", în sunet de capodoperă (sau pe-aproape), decis atât de Dosoftei, de cronicarii moldoveni și de Cantemir, cât și de cronicarii munteni. Chiar dacă era o limbă "brudie" și chiar dacă aproape toți primii scriitori i-au căutat sau inventat o sintaxă literară, scriptibilă, de la unele calchiate după latinește la unele luate după modelul oral, româna suna ca o limbă promițătoare de valori estetice, iar genurile frecventate luaseră un ton prestigios, înalt, de la istoriografie la oratoria lui Antim, de la meditația lui Costin la primii psalmi. Acest traseu, cu halte destul de rarefiate, desfășurate cam pe trei secole (XVI-XVIII inclusiv, prea puțin din primul, dar compensat cu o bucătică dintr-al XIX), în așa fel încât o nație începătoare să nu se obosească, se sfârșește, convențional, cu Iliada țigănească a lui Budai-Deleanu. Operele nu sînt multe, dar valorile create atunci persistă și rezistă, cel puțin două din ele făcînd față și gustului postmodern de azi, dacă nu cumva chiar intrînd în galeria strămoșească a postmodernismului național (*Istoria ieroglifică* și *Țiganiada*, mai postmoderniste, în felul lor, decît chiar postmodernismul programatic de azi). Cam toate aceste opere au avut o circulație confidențială, trecînd, letopisețele, de la cronicar la cronicar, ori servind de lectură amicală pentru un cerc închis (*Istoria ieroglifică*) sau chiar rămînînd necitite de nimeni vreme de un veac bun (*Țiganiada*). În astfel de condiții era cam greu ca literatura noastră să pornească, oricît de tardiv față cu altele, ca o instituție coerentă, în care boala scrisului să treacă din aproape în aproape, ca orice contagiune. Creațiile de început sînt izolate, practic fără consecințe (altele decît cele știute de la cronicari), literatura ratînd prima șansă de a deveni un sistem organic, asistat de un public interesat. Acest început major a fost, practic, uitat, așa încît în preajma secolului

XIX literatura a luat-o de la capăt. De această dată n-a mai luat-o însă de sus, ci, omeneste, de jos, de la lăuta noastră trubadurescă, cîntînd, aproape pe strună, de "oh" și "ah". Rafinamentul, ba chiar construcția sofisticată, de pe vremea lui Cantemir sau Budai-Deleanu au făcut loc suspinurilor și leșinurilor amoroase ale Văcăreștilor, ale lui Conachi și ale altor, mai puțin glorioși, pătimitori cu inima și cu versul. Valoarea estetică a coborît însă drastic, încît toată această văicăreală pre versuri tocmită pare a nu fi avut nici un predecesor sau precedent - ca reper valoric. Și, de fapt, nici n-avea - cel puțin nu repere de-acasă. Pentru Nicolae Manolescu, tocmai acești poeți au inventat, de fapt, literatura română modernă, statornicindu-i speciile și genurile pînă azi. Că n-au inventat-o prea strălucit, e o altă problemă. Dar, cum-necum, al doilea start n-a mai fost unul ratat, literatura noastră luîndu-și, de-atunci, serios în seamă continuitatea. Așa par a sta lucrurile, cel puțin dacă ne luăm după inventarul și statistica manuscriselor și autorilor, ce par acum a-și da torța din mîină în mîină, uneori chiar din tată-n fiu. Vine mai greu înțeleasă, în aceste condiții, frenezia cu care Heliade și alți pre-pașoptiști (din care unii vor deveni chiar pașoptiști) se străduiau să invente literele române. În realitate, chiar dacă știau de versurile "văcărești", cu atît mai mult cu cît ultimul din dinastie (Iancu) era printre ei și le recita nu doar propriile poeme, pre-pașoptiștii aveau și ei - cum o avuseseră și primii cronicari - conștiința unui vacuum care trebuia urgent umplut cu creații de toate felurile. Ipoteza unui al treilea început, de la care putem zice că depandă într-adevăr mersul istoriei literare la români, poate fi fixată pe opera acestor bravi romantici (care-i și descoperă, din lăzi, pe primii scriitori). Al treilea start e dat pe imnuri patriotice, pe avînt revoluționar și național, pe ritmuri eroice, menite să trezească românul din somnul istoric. Dacă unele elegii mai pot fi luate ca avînd legătură cu jelania de amor a Văcăreștilor, genurile și speciile literare pașoptiste se îndreaptă spre patetismul brav, spre misiunea națională și socială, spre proiectul vaticinar. Ce să aibă acești eroi ai condeului înflăcărat cu suspinurile? Vremurile nu erau pentru văicăreli, oricît ar fi izvorît ele din amoarea neprimată sau primită cu ingraturitudine, ci pentru militanță. A treia oară - dacă admitem că s-a putut greși startul de două ori - literatura pornește vitejește, trezindu-se din elan doar odată cu criticismul junimist.

Ca și omul, așa cum e el tradus de psihanalști, literatura nu se poate emancipa de complexele copilăriei. Copilăria - eficientă - a literaturii noastre e pașoptismul, specie națională a romantismului (cu amestecul lui de *high romanticism* și de *Biedermeier*, după cîte ne asigură Virgil Nemoianu - în *Îmblînzirea romantismului* - și, după el, Nicolae Manolescu). Romanticii, nu doar cei români, au fost inventatorii "popoarelor", ai națiilor înzestrate cu conștiință - și mîndrie - de sine. Invenția unui popor pune, de îndată, problema dotării lui cu un "specific", care să-l distingă de celelalte nu doar prin limbă și anumite obiceiuri pitorești. Romanticii noștri au dezvoltat - ca să nu spunem "inventat", pentru că termenul aduce după sine o ambiguitate ficțională - mai din adîncuri, mai de la suprafață, specificul național. Acest complex al autodefinirii - complex de copilărie, deci cu atît mai persistent cu cît se înaintează în vîrstă - a dominat în bună parte dezbaterile literare - dar nu numai - de la noi, cel puțin pînă în interbelicul tîrziu. De fiecare dată s-au găsit noi soluții pentru "specific", cei mai dotați doctrinari ai specificului fiind românii mai recentți (cum a fost cazul lui Ibrăileanu), specificul fiind, mai întîi, bine fixat la țară și apoi adus, de alte curente literare, la oraș, unde o ducea, pe vremea sămănătoristilor și în viziunea lor, greu. Junimismul, orientare de ambiție, care se măsura cu Europa, a mai potolit aceste discuții, mai reducînd din euforia exotică a cătrîntelor și încercînd să adîncească notele cu adevărat ireductibile, emancipînd astfel specificul de pitoresc. Dar îndată ce vigilența culturală a lui

Maiorescu a trecut în așipeală, complexul s-a răzbunat și a reizbucnit, avînd ca eroi principali pe Ibrăileanu și Iorga. Anii premergători primului război și cei care i-au urmat au găsit problema tot atît de dezbătută și de vivace ca înainte. Complexul se ținea tare, așa încît nu numai filosofia, dar și critica noastră literară a trebuit să se confrunte permanent cu el. Specificitatea a fost o problematică, exaltată de unii, mai domesticită de alții, dar oricum obligatorie. O vervă deosebită a căpătat această problemă odată cu gîndiriștii, cei care au adăugat - după expresia doctrinarului revistei și orientării, Nichifor Crainic - plaiului strămoșesc, glorificat de sămănătoriști, coviltirul celest care-i lipsea, unind dimensiunea orizontală a specificului, cultivată de una singură înainte, cu dimensiunea lui verticală, religioasă sau, pe alocuri, chiar mistică. Nu puține imbolduri au venit, în redefinirea specificului, și din "revolta fondului nostru nelatin", din exaltarea primordialităților getice sau dacice, fie prin istorici ca Vasile Pârvan, fie prin poeți și filosofi - ori doar esești - ca Lucian Blaga și Dan Botta, urmași de trupele pedestre ale vulgarizatorilor. Una din marile dezbateri interbelice, una din marile teme ale perioadei, a fost cea născută de complexul infantil introdus de romantici - problema specificului. Autodefinirea a rămas, precum se vede, o actualitate și azi, românul suferind în continuare de angoasa de autodefinire. Dialectica creației de specific pretinde, de regulă, compensarea realității, care poate să nu arate chiar bine, prin mitologii intangibile, oferite ca salvare fictivă.

G. Călinescu, care-și avea propriile lui complexe, trecînd printr-o copilărie mai degrabă aglomerată în astfel de evenimente decît scutită, n-a făcut nici el abstracție de problema dezbătută cam cu prea mult foc și în orice caz prea multă vreme. Chiar dacă n-a fost unul din marii ideologi ai specificului și nici un doctrinar al acestuia, tema l-a atras și asupra ei a revenit cu o recurență semnificativă. Specificul național este, pentru G. Călinescu, "trăsătura diferențială a unui popor", trăsătură care se manifestă pe un fond comun de valori și reprezintă o interpretare particularizantă a acestora. În acest sens, specificul nu se revendică de la cu totul alte valori, ci doar de la răsfrîngerea acestora - sau a unora dintre ele - într-o oglindă aparte, care le modifică în formă mai degrabă decît în substanță. Valorile sînt un fond comun al umanității, dar interpretarea lor e cea care diferă, în funcție de anumiți factori, variabili sau ireductibili. În măsura în care pot fi despărțite apele în această lungă dezbateră asupra specificului, combatanții s-au împărțit în două tabere: unii care vedeau specificul ca pe o fatalitate metafizică, ca pe ceva ce nu poate fi ignorat sau exorcizat și alții care vedeau specificul ca pe un proces de acumulare și sublimare, ca pe un fenomen cu devenire ori măcar cu dialectică. Specificul e, pentru unii, dat odată pentru totdeauna, în vreme ce pentru alții el e o procesualitate, niciodată încheiată. Pentru unii specificul se constituie în evoluția istorică, neputînd fi localizate decît grade de realizare ale lui, el avînd un demers gradual, în timp ce pentru alții specificul vine din originar și el nu poate pierde, esențial, nici o notă, după cum nici nu poate cîștiga, esențial, o altă conformație. Între aceste două poziții - una dialectică și una metafizică - G. Călinescu e hotărît de partea celei din urmă, combătînd teoriile care vorbesc despre un specific mereu "pe cale de consituire", niciodată înghețat. Specificul, în viziune călinesciană, e un dat ireductibil, un cadou inalienabil, primit direct la naștere. El nu e, însă, echivalent cu pitorescul, cu exotica națională, cu etnograficul, întrucît "o civilizație română cu ișlicuri și benişuri ar fi foar un muzeu", pe cînd adevăratul specific se manifestă creativ, e o valoare vitală, cotidiană, care transcende modele, indiferent cît de pur etnice ar fi acestea. Specificitatea e inseparabilă de ființă, îi e congenitală acesteia și intră în definiția ei, reprezentînd un stigmat interior de care nimeni nu se poate emancipa, nici chiar prin

eforturi conștiente: "pentru că nu se capătă, nici nu se poate pierde". Pe cât de fatală, pe atît specificitatea e un complex de note spirituale și psihice structurat sub dominanța uneia dintre ele. Ea nu e "o notă unică, ci o notă cu precădere", punînd complexitatea lăuntrică sub semnul unei pregnanțe, al unei note privilegiate, un fel de *qualité maitresse*. Popoarele marcate de specific se comportă ca personajele clasice, evidențiind mereu o calitate, dar fără a se retrage din fondul comun. Ca și alții, și românii, fiind oameni, au cota lor de generalitate, sînt și ei "generici", putînd fi la fel de bine "naționaliști, mistici, raționaliști, fataliști, pragmatici șamd". Din întreg arpegiul de atitudini și calități, una va fi însă selectată și valorificată ca favorită, ca reprezentativă. (Selectată, firește, nu pe cale plebiscitară, prin consens sau în urma unui colocviu, ci selectată de fatalitate). Configurația spirituală a unui popor se aranjează, deci, în jurul unei "note de bază" înnăscute, cum înnăscute sînt, de altfel, toate celelalte calități sau virtuți. Pentru Călinescu un popor e "un organism", a cărui lege de dezvoltare e cuprinsă integral în sine. Fiind un organism, un popor nu imită niciodată nimic, așa cum nu se poate spune despre o plantă, de pildă, că ar imita alte plante. Ca și sămînța plantei, un popor "are toate virtualitățile în el", putînd să le dezvolte - și dezvoltîndu-le - în funcție de împrejurările și condițiile istorice. Cu această idee organicistă Călinescu tranșează, cel puțin pentru sine, disputa cu teoriile care văd în specific un proces de asimilare, de imitație adaptată și prelucrată. Dacă se produce vreo imitație, aceasta e doar aparentă, întrucît "ceea ce pare imitație este doar o sugestie primită la timp oportun", un impuls care dezleagă creativitatea unei calități proprii. Influențele pot avea cel mult un rol catalitic, de actualizare a potențelor, popoarele fiind niște organisme iremediabil originale. E vorba, firește, de o "originalitate" profundă, inalienabilă, și nu de una periferică sau epidermică, ce poate fi afectată, cum e cazul multor producții literare, de imitații și preluări necritice. Această originalitate "fundamentală", ce se manifestă cu voie sau fără voie, cu doctrină ori fără, e garantată de "factorul etnic". Fiind o valoare definitorie, de ordin spiritual, ea nu e, prin sine, și o valoare estetică, G. Călinescu distanțîndu-se aici de teoriile care priveau esteticul ca pe un fenomen etno-dependent. Valoarea literară nu e etno-dependentă, ea stabilindu-se doar prin "examenul critic" al operei, examen care are legislația lui aparte, în care cotizația specificistă nu e un argument. Dar dacă critica literară beneficiază de licență în cazul specificului, fiind constrînsă la alte criterii, strict valorizante, nu se poate bucura de aceeași dispensă istoria literară. "Istoria literaturii române nu poate fi - afirmă Călinescu - decît o demonstrație a puterii de creație române, cu notele ei specifice, arătarea contribuției naționale la literatura universală". Ea va fi, deci, obligată să marcheze tocmai opera specificului, revelînd-o pe fondul general de creativitate. La limită, istoria literară devine istoria specificului în manifestarea lui literară, ea trebuie să vadă în specific pe unul din protagoniștii ei decisivi.

Specificul, fiind un dat structural, nu se poate obține prin nici o diligență. Îl ai ori nu-l ai. Eforturile de "conformare la o ținută canonică" nu produc specific, și nimeni nu devine român prin asemenea exerciții de adaptare, pentru că nu-l lasă codul său genetic, dominat de un alt specific. (Rămîne, totuși, un fapt interesant că mulți dintre doctrinarii specificului nostru au fost români recenți, care "s-au conformat" tocmai "canonului" național). "Singura condiție pentru a fi specific e de a fi etnic român", fără alte condiționări, cum era, în epocă, celebra ecuație a lui Nae Ionescu prin care românitatea se echivala cu ortodoxia, dublînd determinarea etnică printr-o corelativă determinare religioasă. După cum se vede, toate valorile specificului se strîng pe capul factorului etnic, ca rădăcină metafizică, izvor nesecat și suport ireductibil al eventualelor metamorfoze. Problema nu devine astfel mai simplă, sau oricum nu se simplifică de tot, întrucît etniile -

sau rasele, cum zice Călinescu - nu sînt date odată pentru totdeauna. În istoria lor, în constituirea lor, se manifestă o procesualitate ("o rasă este un proces continuu") și nici un neam nu se poate revendica de la o puritate absolută. Neamurile moderne sînt născute prin metisaj, prin amestecuri succesive. De unde se va trage, așadar, caracterul fatal, non-evolutiv, al specificului? Rasele (în sens de etnie) își găsesc, în urma acestor catastrofe de formare, "noi echilibre", dar aceste echilibre sînt traversate de un cod spiritual moștenit de la "factorul etnic stabil", prioritar, de la factorul "legat de centrul geografic" pe care se dezvoltă, prin peripeții istorice, etnia respectivă. Nucleul tare al specificului crește, deci, din acest centru "geografic", văzut ca un centru iradiant. Pornind de la această idee a nucleului greu, Călinescu desfășoară o viziune concentrică a specificului, dezvoltat în cercuri degradante și tot mai largi. El vorbește, astfel, de cîteva zone ale specificului, de intensități și densități diferite, în funcție de apropierea de centru. Specificul e eclatant în cercul interior, dar tot mai voalat în cercurile dispuse în jurul său. Vom avea de-a face cu zone de "specificitate totală" și cu zone de "specificitate parțială", fără ca participarea la una sau alta din aceste ritmuri și intensități ale specificului să descalifice vreun scriitor. "Creangă, afirmă Călinescu, e în nodul vital, dar balcanicul Caragiale nu, fără a deveni prin asta mai puțin scriitor român". Specificul are un spectru divers, mergînd de la vehemență la discreție, de la plenitudine la parțialitate. Densitatea lui maximă e de căutat - și de găsit - la "românii din centru", în acest sens Eminescu, Maiorescu, Creangă, Coșbuc, Goga, Rebreanu, Sadoveanu, Blaga ș.a. fiind cu toții "consultabili pentru nota specifică primordială". În al doilea cerc, reprezentativi pentru "meridionalitatea" noastră, cu un specific ce merge în nuanțe degradante, se înscriu Alecsandri, Odobescu, iar în ultimul cerc trasat de Călinescu ar intra scriitorii care "fac legătura cu familia obștească tracogetică", cu balcanismul - Bolintineanu, Caragiale, Macedonski. Plasarea într-un cerc sau altul nu ia în seamă opiniile profesate pe seama specificului de autorii înșiși, ci doar calitățile intrinsec specifice din opera lor. De asemenea, apartenența la un cerc mai rarefiat în specific nu descalifică, nu depune din "românitate" pe nici un scriitor. Dar nomenclatorul de bază al caracterelor specifice se poate face prin aplicații asupra primului cerc.

Trăsătura eminentă care rezultă din radiografierea acestui "nucleu central", trăsătură colportată de toate operele scriitorilor înscrși acolo, e "regresiunea spre civilizația de tip arhaic" și "pasivitatea față de natură". Călinescu se ferește să intre, prin această ipoteză, în grațiile postume ale sămănătorismului, făcînd o distincție între rasele "regresive" și rasele "zgomotoase" și "gesticulante". Rasele vechi sînt cele caracterizate de această nostalgie a arhaicității, în vreme ce rasele noi sînt mult mai întreprinzătoare. Predilecția noastră pentru "arhaic" e semn de "vechime", nu de "primitivitate": "Noi nu suntem primitivi (cum ne vedeau occidentalii, n.n.), ci vechi". Din această vechime se trage un tip aparte de comunicare, formulată concis, în proverbe care condensează înțelepciunea. Acest laconism e mai aproape de "muțenie", în sensul utilizării unei comunicări mai degrabă a generalităților decît a experiențelor subiective. Românul original e, deci, discret, nu e tentat de autobiografism și de nici un fel de exhibiționism personal. El declină doar, în formule consacrate, o înțelepciune strînsă prin veacuri. O astfel de comunicare, ritualică, aduce după sine un comportament înscris în ritualitate. Tot din atributul vechimii se trage și "fatalismul nostru energetic", "scepticismul sănătos față de orice întreprindere nefolositoare", "răbdarea" de a aștepta consecințele istoriei fără a le precipita. Dezinteresul nostru față de "subiectivitate" se datorește și faptului că "în forma noastră de civilizație covârșitor e factorul colectiv", românul evidențiindu-se ca "ființă

socială" și sociabilă. Acest "colectivism" se răsfrînge și în literatură, întotdeauna "scenele cu mișcări de gloată" fiind mai izbutite decît disociațiile subiective. Tot acestui "trunchi central" al specificului îi e caracteristic "criticismul constructiv", spre deosebire de cel analitic, zeflemitor, propriu cercului exterior. Aici, în centru, românul se antrenează în gravitate, ținînd legătura cu elementarul și cultivînd nostalgia satului, ca nostalgie a comunității organice. Aceste caracteristici vin apoi nuanțate de celelalte cercuri, care aduc un spor de rafinament și nonșalanță, de umor și pitoresc. Revendicarea vechimii ar trebui să ne conducă, și în ideea lui Călinescu, la resuscitarea fondului getic, la reactualizarea valorilor pre-latine. "Spiritului galic și brit trebuie să-i corespundă aici, prin sporire, spiritul getic".

În bună parte, specificul a fost contras în cele "patru mituri" fundamentale, reactualizate mereu de literatura cultă: *Traian și Dochia*, *Miorița*, *Meșterul Manole* și *Sburătorul*, mituri care "înfățișează patru probleme fundamentale: nașterea poporului român, situația cosmică a omului, problema creației (și am putea zice în termeni moderni, a culturii) și sexualitatea". Totuși, Călinescu face mai mult credit, în problema specificului, marilor scriitori decît folclorului, văzînd în ei sinteze mai complexe ale spiritului național, cu o mai mare rază de revelație și actualizare a potențelor.

În măsura în care scriitorii sînt adevărații purtători ai specificului, G. Călinescu distinge, în rîndurile lor, "trei mentalități" dominante, care se suprapun mai mult sau mai puțin (dar mai degrabă riguros) peste "cercurile" specificului. Cea dintîi categorie ar fi reprezentată de "tipul boierului" - "generos, revoluționar din inteligență, liberal, socialist chiar, ideolog ardent puțin cam blazat, fraternizînd cu norodul". Literatura acestora - de la Kogălniceanu la Alecsandri și Odobescu - se nutrește din seva celei populare, iar în coordonatele ei strict personale tinde spre erudiție, rafinament, spre cordialitate și spre discursul sentimental. Al doilea tip, mult mai viguros și mai numeros, e cel al "ruralului": "ideolog pătimaș în direcția sănătății rasei și a drepturilor țărănimii, cu repulsie față de aristocrat și de orășean, serios, etic, în genere fără spirit, urînd spiritul și, consecință inevitabilă, adesea literatura franceză". Tipul rural e reprezentat de Eminescu, Coșbuc, Rebreanu și ar veni, deci, repartizat în nucleul central. În fine, a treia mentalitate scriitoricească e cea a "tagmei balcanicilor": "plini de nervozitatea emoției, dar incapabili de a o ține, spulberînd-o repede cu mișcări și bufonerii, ascuțiți la inteligență, plebei, dar pitorești în expresie" - aici intrînd o galerie nu mai puțin impresionantă decît cea din "sala centrală" - Anton Pann, Caragiale, Minulescu, Ion Barbu, Arghezi, Urmuz, Mateiu Caragiale ș.a. Aceste trei mentalități, grefate pe cele trei cercuri, au promovat, fiecare în cheia sa, specificul național, a cărui epopee și întrupare diversificată, nuanțată, încearcă s-o scrie Călinescu în *Istorie*.

BIBLIOGRAFIE:

- G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982
- Idem, *Ulysse*, București, Editura pentru literatură, 1967
- Idem, *Principii de estetică*, București, Editura pentru literatură, 1968
- N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române, I*, București, Editura Minerva, 1990

- Mircea Martin, *G. Călinescu și "complexele" literaturii române*, București, Editura Albatros, 1981
- Virgil Nemoianu, *Îmblinzirea romantismului. Literatura română și epoca Biedermeier*, Traducere de Alina Florea și Sanda Aronescu, București, Editura Minerva, 1998